

ními heroldy této pře. Širší dosah má literární kritika a literární politika reprezentovaná od roku 1920 T. S. Eliotem: „Tři nebo čtyři velcí romanopisci ještě nedělají literaturu, jakkoli *Vojna a mír* je mimořádně velký román. Kdybychom odvrhli veškeré historické působení Říma – všechno to, čeho se nám dostalo přímými i nepřímými cestami od normansko-francouzské společnosti, od církve, od humanismu –, co by nám zbylo? Pár teutonských kořenů a slupek. Anglie je ‚latinská‘ země, a nikterak nemá zapotřebí odvozovat své latinství od Francie.“⁵¹

Od Románie a jejího vyzářování se dostalo Západu latinského školení. Je načase posoudit jeho formy a jeho plody. Znamená to přejít od všeobecnosti ke konkrétnímu bohatství historické látky. Znamená to jít do detailů. Mějme přítom na paměti, co říkal ABY WARBURG svým žákům: „Pánbůh se skrývá v detailu.“

⁵¹ *The Criterion*, říjen 1923, 104.

- § 1. Svobodná umění, s. 47
- § 2. Artes ve středověkém pojetí, s. 50
- § 3. Gramatika, s. 53
- § 4. Anglosaské a karolinské studium, s. 56
- § 5. Školní autoři, s. 60
- § 6. Univerzity, s. 65
- § 7. Sentence a exempla, s. 68

Literatura je součástí „vzdělání“. Proč a odkdy? Protože již Řekové nalezli v díle jednoho básníka ideální odraz svého dávnověku, svých životních způsobů, svého bájesloví. Neměli žádné posvátné knihy a žádnou kněžskou kastu, a tak se pro ně „tradicí“ stal Homér. Od 6. století fungoval jako školní příručka. Od této chvíle je z literatury školní předmět a kontinuita evropské literatury je vázána na školu. Vzdělání zprostředkované školou se stává nositelem literární tradice: tato skutečnost je pro Evropu charakteristická, nikterak však netkví v povaze věci. Teprve Homér a jeho vliv zakládají důstojnost, autonomii a výchovnou funkci poezie. Mohlo tomu být také úplně jinak. V židovském prostředí se žák učí „zákonu“, a Mojžíšovy knihy nejsou žádná báseň. Římané se však vydali cestou, kterou jim ukázali Řekové. Na počátku římského básnictví stojí Livius Andronicus (druhá pol. 3. stol.). Andronicus přeložil pro školu *Odyseiu*. Jeho současníci Naevius a Ennius vytvořili národní eposy, které nahradily *Iliadu*. Avšak teprve Vergilius z básnil římský národní epos univerzální platnosti. Jak obsahem, tak formou se v něm přihlásil k Homérovi. A také z *Aeneidy* se stala školní kniha. Od antiky převzal toto tradiční spojení eposu a školy středověk. Podržel *Aeneidu* a postavil jí po bok biblické eposy, které formálně napodobovaly Vergilia, ale nedokázaly ho zastínit. Když je dnes čteme, je to utrpení. Páteří studia latiny zůstal Vergilius. Postupem času se stali školní četbou i klasici moderních národů, byť se k tomuto účelu hodili tak málo, jak je tomu v případě Shakespearově nebo v případě Goethova *Fausta*. Pro literární vědu je tedy nezbytné znát alespoň v obrysech, co se v Evropě rozumělo pod pojmem vzdělání.¹

§ 1. SVOBODNÁ UMĚNÍ

Základní rysy středověkého vzdělávacího systému sahají až k řeckému starověku. Pro antiku byl zakladatelem výuky oprávcí se o svobodná umění sofista Hippas z Elidy, současník Sokratův. Řecky byla nazývána *enkyklios*

¹ K antickým pravidlům vzdělávání nyní srov. H.-I. MARROU, *Histoire de l'Éducation dans l'Antiquité*, Paris 1948.

paideia: to znamená „obvyklé, běžné vzdělání“.² Platón, jak známo, uznával jako jediného prostředníka vzdělanosti filosofii. Brojil proti Homérovi, vyhnal básníky ze svého státu, zahrhl však také „všeobecné vzdělání“. Nikdo se nebil tak vášnivě a tak neústupně za totalitaristické aspirace, které žijí v lůně každé filosofie, jako tento největší řecký myslitel. Ztroskotat však se svou pedagogikou stejně jako se svou politikou. Zprostředkovatelem ve sporu mezi filosofií a všeobecným vzděláním se stal Platónův současník řečník Isokrates, který uznal legitimitu obou pedagogických směrů. Určil jim hierarchii, v jejímž rámci měly obory všeobecného vzdělání sloužit jako průprava (propedeutika) filosofie. Až na ojedinělé teoretické námítky zůstalo Isokratovo stanovisko směřovat prakticky pro celou antiku. Klasické svědectví o tomto systému vydává Senekův list 88, pojednávající o *artes liberales* a o *studia liberalia*. Jsou to taková studia, která nepřinášejí finanční zisk. Říká se jim „svobodná“, *liberalia*, jelikož jsou důstojná svobodného muže. Proto sem nepatří malířství, sochařství a ostatní řemeslné dovednosti (*artes mechanicae*),³ zatímco hudba jakožto matematický obor má mezi svobodnými uměními pevné místo. V pozdní antice zásada – sdílená ještě Senekou –, že svobodná umění představují filosofickou propedeutiku, ztrácí na síle. Filosofie přestává být vědní disciplínou a pedagogickou institucí. To znamená, že na sklonku starověku svobodná umění opanovala pole jako jediný předmět studia. Jejich počet se mezitím ustálil na sedmi a bylo jim určeno pořadí, které se po celý středověk nezměnilo: gramatika, rétorika, dialektika, aritmetika, geometrie, hudba, astronomie. Pozdní středověk vtělil úkoly jednotlivých *artes* do mnemotechnického dvojverší, v němž se jejich pořadí muselo podržet požadavkům metra:

*Gram. loquitur; Dia. vera docet; Rhe. verba ministrat;
Mus. canit; Ar. numerat; Geo. ponderat; As. colit astra.*
[Gramatika hovoří; dialektika učí pravdě; rétorika poskytuje slova;
hudba zpívá; aritmetika počítá; geometrie měří; astronomie zkoumá
hvězdy.]

Boëthius spojil čtyři poslední (matematické) *artes* v tzv. *quadrivium*⁴ (čtverocestí), prvním třem se od počátku 9. století říkalo *trivium* (trojcestí). Pojem *ars* je třeba přísně odlišit od „umění“ v moderním slova smyslu. Znamená „nauku“: gramatika je „naukou o jazyce“. Stará etymologie

² Tak NORDEN, *Kunstprosa*, 670nn. Podle WILLA RICHTERA, *Lucius Annaeus Seneca*, dis., München 1959, 16, pozn., znamená *enkyklios* naopak „obsáhlé, ukončené“.

³ Isidor, *Etymologiae* IV, 2 odvozuje *liberales* z *liber* (kniha). – Ve Florencii 15. stol. procitá u umělců nové sebevědomí. Nechtějí už být zaměňováni s řemeslníky. Odtud vychází dlouhá řada uměnovědných pojednání, jež jsou sepsována až do 17. století. Srov. níže, exkurs XXIII. – *Meccanico* dostává v italském význam „nevzdělaný, hrubý“; *la turba meccanica* znamená „lůzu“.

⁴ PIO RAJNA in: *Studi medievali* I, 1928, 4–36. – Vedle *quadrivium* je později častější forma *quadrivium*.

dávala toto slovo do souvislosti se slovem *artus* (úzký): *artes* stanovují pro všechno úzce vymezená pravidla.⁵

Pro celý středověk vtiskl svobodným uměním závaznou podobu Martianus Capella, pohanský autor ze severní Afriky, který vytvořil své dílo v letech 410–439. Notker Labeo († 1022) přeložil Martiana do staré horní němčiny, mladý Hugo Grotius si vysloužil filologické ostruhy jeho novým vydáním (1599) a ještě Leibniz zamýšlel pořídit další.⁶ Na Martianovy stopy narážíme dokonce v slavnostech pořádaných na sklonku 16. století.⁷ Martianus Capella oděl své dílo do románového hávu, o čemž hovoří už jeho titul: *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (Sňatek Filologie a Merkura). Formálně jde o směsici prózy a veršovaných vložek, přičemž próza zdaleka převládá. Je to tlustá kniha, v dnešní tištěné podobě má přes pět set stran a je pro současného čtenáře téměř nestravitelná. Přesto do ní musíme nahlédnout. První dvě knihy jsou věnovány románovému ději.⁸ Jejich postavy a motivy budou ve středověku opakovaně aktualizovány, zvláště ve filosofické epice 12. století. Dílo zahajuje báseň na Hymenaea, jenž je apostrofován jako usmiřovatel živlů a pohlaví ve službách Přírody (Natura) a jako námluvčí bohů a bohyň. Jeden z bohů, Merkur, je dosud svobodným mládencem. Vybídnut Ctností (Virtus), žádá Apollona o radu. Ten mu doporučí veleucenou pannu Filologii, která je doma nejen na Parnasu, ale vyná se i v tajemstvích hvězdné oblohy a podzemní říše – je jí tedy známo veškeré vědění. Virtus, Merkur a Apollon se v doprovodu Múz vydávají nebeskými sférami vzhůru k Jovovu paláci. Shromáždění bohů, v němž se objevují i další alegorické postavy, schválí Merkurovo přání a rozhodne, aby byla Filologie povýšena na bohyni a spolu s ní i všichni zasloužilí smrtelníci (Dick 40, 20nn.⁹). Filologie je vystrojena svou matkou Fronesis (47, 21) a pozdravena čtyřmi kardinálními ctnostmi a třemi Gráciemi. Na příkaz Athanasii musí vyvrhnout mnoho knih (59, 5), aby se stala hodnou nesmrtelnosti. Nato vystoupí na nebe v nosítkách, jež nesou chlapec Labor a Amor a dívky Epimelia (Péče) a Agrypnia (Noční duševní práce, jdoucí na úkor spánku). V nebi jí vyjde v ústrety Juno jako strážkyně manželství (Pronuba) a poučí ji o obyvatelích Olympu, který se ovšem značně liší od Olympu helénského. Přebývají tu nejrozmanitější démoni a bužci, ale i antičtí básníci a filosofové. Nevěštiným svatebním da-

⁵ Servius u KEILA IV, 405, 5n. – Podobně Cassiodorus, vyd. MYNORS, 91, 12, a Isidor, *Etymologiae* I, 1, 2.

⁶ V roce 1670 byl Bossuetovi, tehdejšímu vychovateli královského prince, přidělen jako pomocník Pierre-Daniel Huet (1650–1721), pozdější biskup v Avranches. Měl řídit vydání latinských klasiků pro dauphina (*ad usum Delphini*). Vydání Martiana Capelly svěřil Leibnizovi, který hodlal tohoto autora „znovu přivést ke cti“ (G. Hess, *Leibniz korrespondiert mit Paris*, 1940, 22). – V letech 1499–1599 byl Martianus Capella vydán osmkrát.

⁷ A. WARBURG, *Gesammelte Schriften* I, 1932, 264, pozn. 5.

⁸ Vzorem je tu Apuleius, *Metamorphoses* VI, 23nn. (sňatek Amora a Psyche, k němuž dává souhlas shromáždění bohů atd.).

⁹ Takto se dostalo nesmrtelnosti i Psyche (Apuleius, *Metamorphoses*, vyd. HELM, 146, 9nn.).

rem je sedm svobodných umění. Každému z nich je věnována jedna kniha Martianova díla. Jednotlivá umění jsou, jak to vyžaduje vkus doby, personifikována do ženských bytostí, které se navzájem liší šatem, účesem a nástroji, jimiž jsou vybaveny. Tak se Gramatika představuje jako kopuleť stařena, která se pyšní tím, že pochází z egyptského krále Osirida. Pobývala potom dlouho v Atice, nyní však přichází v římském šatě. Ve skříňce ze slonoviny si nese nůž a pilník, aby chirurgicky ošetřila jazykové chyby, jichž se dopouštějí děti. Rétorika je krásná žena vysoké a vznešené postavy, je oděna do roucha zdobeného všemi řečnickými figurami a třímá zbraně, jimiž zraňuje své odpůrce atd. Tyto alegorické postavy se svými atributy byly posléze neustále zobrazovány středověkým výtvarným uměním a básnictvím.¹⁰ Objevují se na fasádách katedrál v Chartres a v Laonu, v Auxerre, na pařížské Notre-Dame, ale také ještě u Botticelliho.¹¹ Co středověk v *Nuptiae* lákalo, nebyl jen učený obsah, ale právě i bohaté užití alegorických postav, jež v téže době uvedl – tentokrát z křesťanského stanoviska – také Prudentius do své *Psychomachie*; a vedle toho i motiv vystoupení na nebesa.¹²

§ 2. ARTES VE STŘEDOVĚKÉM POJETÍ¹³

Ve středověkém chápání vzdělanosti lze rozlišit dva teoretické pohledy na *artes*: jeden vychází z patristiky, druhý je laický a uzpůsobený školskému provozu.¹⁴ Příležitostně se sice stýkají, jejich východiska jsou však rozdílná. Už alexandrijské židovství, jehož nejvlivnějším představitelem je Filon (zemřel patrně za Claudia), anektovalo řeckou vědu a filosofii, přičemž ovšem prohlásilo helénské mudrce za žáky Mojžíšovy. Křesťanští apologeti 2. století, především Iustinos, toto pojetí převzali a předali je velkým teologům alexandrijské školy. Klemens z Alexandrie (asi 150 až asi 215) z toho vyvozuje závěr, že řecké vědění bylo ustanoveno Bohem. Křesťanský učitel je potřebuje, chce-li porozumět Písmu. Pozice latinských Otců není jednotná. Ambrož Milánský (333–396) je sice znalec, ale také odpůrce řecké filosofie. Naproti tomu Jeroným (asi 340–420), tento „křesťanský Aristar-

¹⁰ Básně o *artes*, převážně se odvolávající na *Nuptiae Poetae* I, 408–410; tamtéž, 544 a 629nn.; III, 247, 149nn.; IV, 599nn. – *Carmina Cantabrigienses*, s. 115n.; Godefridus z Breteuil, *Fons philosophiae*, *Rhythmus* Stephana z Tournai; Gualter ze Châtillonu, 1929, 41nn.; Neckam, *De naturis rerum*, vyd. WRIGHT, 498 atd.

¹¹ E. MÅLE, *L'art religieux du 13e siècle en France*, 76nn. – Botticelli: fresky z Villa Lemmi v Louvru. – Pozdější zobrazení: *Journal of the Warburg Institute* II, 1938–1939, 82.

¹² Srov. *Voyage au ciel a Voyage d'outre-tombe*, in: F. CUMONT, *Lux perpetua*, 1949, 185; BOUSSET, *Himmelsreise*, in: *Archiv für Religionswissenschaft*, 1901, s. 234; E. CERULLI, *Il „Libro della Scala“ e la questione delle fonti arabo-spagnole della D. C.* (= *Studi e Testi* 150), 1949; rec. E. LITTMANN in: *Orientalia* 20 (Roma 1951), 508–512.

¹³ Srov. R. W. HUNT, *The Introduction to the „Artes“ in the Twelfth Century*, in: *Studia Medievalia* (Sborník R. J. Martinovi, 1948, 85nn.).

¹⁴ M. L. W. LAISTNER rozlišuje čtyři teorie (*Pagan Schools and Christian Teachers in Liber floridus*, Sborník Paulu Lehmannovi, 150, 49n.).

chos“ (LUDWIG TRAUBE), k jehož největším ctitelům bude patřit jeho blíženc Erasmus, byl zároveň humanistou, filologem a církevním učitelem. Jako chlapci se mu dostalo školení v Římě u Aelia Donata, gramatika a komentátora Terentiova. Plautus, Terentius, Lucretius, Cicero, Sallustius, Vergilius, Horatius, Persius a Lucanus jsou mu důvěrně známi. Ještě ve stáří se bude rozpomínat na to, kolik námahy ho stálo naučit se hebrejsky, jeho, který si zvykl na „duchaplnost Quintilianovu, proudně plynoucí řeč Ciceronovu (*Ciceronis fluvios*), důstojnost Frontonovu a jemnost Pliniovu“ (*Epistulae* III, vyd. HILBERG, 131, 13nn.). V komentáři k Jeremiášovi cituje Lucana a Persia; připomíná Sirény, Skyllu a lernejskou hydru; srovnává rétorické figury u proroků s vergiliovskými hyperbolami a apostrofami. Proslulý list Paulinovi z Noly je hutným malým pojednáním na téma „svatost a vzdělání“. Jak je možno porozumět Bibli bez poučeného studia? Zásadní význam má Jeronýmův 70. list, adresovaný Magnovi. Magnus položil Jeronýmovi otázku, proč čas od času uvádí příklady ze světské literatury. Odpověď nabízí celý arzenál argumentů, jež se budou vracet po celý středověk, ba ještě v italském humanismu. Studium filosofů doporučil již Šalomoun (*Př* 1, 1nn.). Svatý Pavel cituje verše Epimenidovy, Menandrový a Aratovy. Alegorickým výkladem jednoho biblického výroku nakonec Jeroným poskytl středověku argument, který bude často používán k ocenění služby, již může antická věda poskytnout křesťanství. V 5. knize Mojžíšově 22, 12 prikazuje Hospodin: chce-li se Žid oženit s pohanskou otrokyní, nechť jí oholí hlavu a obřeže nehty. Podobně musí křesťan, který miluje světskou moudrost, očistit tofo vědění od veškerého bludu.¹⁵ Pak nebude nehodné sloužit Bohu. Filosofickou teorii *artes* u Jeronýma nenajdeme.

U Augustina je tomu jinak. Vztah mezi *scientia* a *sapientia*, jemuž věnoval hluboké úvahy, se mu sice nepodařilo definitivně objasnit, avšak řada jeho myšlenkových konstrukcí a formulací nabyla ve středověku autoritativní váhy. Platí to například pro alegorický výklad *Exodu* 3, 22 a 12, 35: při odchodu z Egypta si Izraelité vzali s sebou stříbrné a zlaté nádoby. Tak má také křesťan oprostít pohanské vědění od všeho zbytečného a škodlivého a dát je poté do služeb pravdy. Významnější než Augustinovy obecné vývody byly pro raný středověk jeho úvahy o studiu Bible v *De doctrina christiana*. Uvedme několik zásadních tezí: *Sciant autem litterati modis omnibus locutionis, quos grammatici graeco nomine tropos vocant, auctores nostros usos fuisse*¹⁶ (III, 29). Později (IV, 6, 9; 7, 21) Augustin dovozuje, že co do umění výrazu si Bible nijak nezadá s pohanským písemnictvím. Její slova jsou *divina mente fusa et sapienter et eloquenter. Quid mirum si et in istis inveniuntur, quos ille misit qui facit ingenia*¹⁷ (7, 21).

¹⁵ Podrobně doložil užití této alegorie a alegorie o pohanské otrokyni J. DE GHELLINCK, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, 1948², 94n.

¹⁶ Nechtě znalci literatury vědí, že naši autoři (tj. sepisovatelé Bible) používali všech řečnických figur, jež gramatikové označují řeckým slovem *tropy* (obrazná pojmenování).

¹⁷ ... Božím duchem pronášena moudře a pádně. Jaký div, pocházejí-li od těch, jež poslal ten, kdo utváří mysli.

Tyto myšlenky mohly být interpretovány jako ospravedlnění antických *artes*. Bylo v nich navíc naznačeno, že *artes* jsou Božím dílem.

Pro docenění *artes* měl ještě větší význam Cassiodorus. Ve svých *Institutiones divinarum et saecularum litterarum* vytvořil první křesťanskou příručku církevních věd a laických *artes*. *Institutiones* jsou napsány v tradici řeckých klášterů a východokřesťanských univerzit čili „katechetských škol“ (Alexandrie, Edessa, Nisibis). To je patrné i z Cassiodorovy koncepce *artes*, odvolávající se na Klementa, Justina a alexandrijské židovství. Cassiodorus učí, že zárodky *artes* jsou uloženy od prvopočátku v Boží moudrosti a ve svatém Písmě. Odtud – jak objasnil ve svém výkladu žaltáře (vyd. MYNORS, 6, 18nn.) – je přijali učitelé laických věd a přepracovali je v systém pravidel. Cassiodorus ve svém komentáři vskutku dokládá, že žalmista hojně používal těchto gramatických a rétorických figur, jakým se běžně vyučovalo na antických školách. Předpokládá, že mu v tomto bodě bude namítnuto, že ve svatém textu není jediná zmínka o „částech sylogismů, o jménech schémat (rétorických figur) ani o názvech disciplín“. Odpověď zní: všechny tyto věci jsou nicméně v žaltáři *implicite* přítomny, a to jako víno v révě a strom v semeni. Je na duchovní vědě, aby prokázala tuto skutečnost rétorickým rozбором biblického textu. Boží zákon se, jak známo, rozšířil po celém světě. Odkud to víme? Z žalmistova verše *in omnem terram exivit sonus eorum* [po vsí zemi rozchází se zpráva jejich] (Vulgata, Ž 18, 5). U Luthera je to žalm 19, začínající slovy: „Nebesa vypravují slávu Boha ... Není řeči ani slov, kdež by nemohl slyšen býti hlas jejich.“ Verš 5 pak zní: „... jejich řeč se rozchází až na kraj světa.“ Luther tím míní řeč nebes, zvěstující celému světu Boží majestát. Cassiodorus však cestou alegoreze vyrozumívá z žalmistova verše, že Starý zákon vešel ve známost u všech národů. Tím se také vysvětluje, jak se mohli pohané naučit řečnickému umění a uvést je v systém (PL 70, 19–21).

Vedle patristické teorie *artes* se rozvíjela i teorie laická, postrádala však jednotu a často se křížila s patristickou. Názory na původ *artes* se velmi lišily. Jejich „vynálezce“¹⁸ měl být Jupiter, nebo také Egyptané, neboť zákem Egypťanů byl Mojžíš (*Apologia* 7, 22), popřípadě Chaldejci.¹⁹ Často však jsou *artes* přiřazovány k sedmi sloupům moudrosti.²⁰ Významný myslitel 12. století spatřuje původ všech svobodných umění v přírodě.²¹ Posledním velkým výkladem *artes* před vpádem aristotelismu je netištěná *Heptateuchon* Theodorika z Chartres (zemřel mezi 1148 a 1153).²² Theo-

¹⁸ K tomu „vynálezce“ srov. níže, s. 585nn.

¹⁹ Jupiter: např. Gottfried z Viterba, *Speculum regum*, vyd. WAITZ, b. 38, 19nn. – *Aegyptus parturit artes*, Bernhardus Silvestris, vyd. BARACH, 16; Neckam, vyd. WRIGHT, 308–311; Henri d'Andeli, *La bataille des set ars*, v. 407.

²⁰ Sedm sloupů: *Poetae* III, 439, 26 a 552, 74. – Kristus jako dárce svobodných umění: *Poetae* III, 738, 8n.

²¹ Jan ze Salisbury, *Metalogicon*, vyd. WEBB, 27, 29nn.

²² CLERVAL, *L'enseignement des arts libéraux à Chartres et à Paris dans la première moitié du 12e siècle d'après l'Heptateuchon de Thierry de Chartres (Congrès scientifique international des catholiques tenu à Paris du 8 au 13 avril 1888, Paris 1889, II, 277nn.)*. – ADOLF HOFMEISTER, *NA* 37, 1912, 666nn.

doricus v něm chtěl podat souhrn veškeré filosofie: *totius philosophiae unicum et singulare instrumentum*.

Artes jsou pro středověk až do 12. století základním pořadajícím duchovním principem. Pouze ústřední událost dějin spásy – inkarnace – jím mohla, ba musela otrást. Když se Tvůrce stal stvořením (*factor factus est factura*²³), všechny *artes* byly suspendovány: *in hac verbi copula stupet omnis regula* [nad tímto slovním spojením žasne každé pravidlo].²⁴ Marie je zároveň pannou i matkou. „Splývají v ní tedy dvě označení, která jsou jinak v rozporu ... Zde Příroda zmlká, logika je přemožena, rétorika a rozum kolísají. Ona, dcera, počala Otce a jako Syna Ho porodila“:

*Nata patrem natumque parens concepit ...*²⁵

V závěru *Ráje* (33, 1) vkládá Dante tyto paradoxy vtělení do úst svatému Bernardovi:

Vergine madre, figlia del tuo figlio.
[Panenská matka, dcero svého syna.]

§ 3. GRAMATIKA

První ze sedmi *artes* je gramatika: je nejprvnějším uměním, *la prima arte* (Dante, *Ráj* 12, 138). Slovo pochází z řeckého *gramma*, „písmeno“. Ještě pro Platóna a Aristotela nebyla „literární nauka“ ničím jiným než uměním číst a psát. Za helénistické doby k tomu přistupuje výklad básníků, takže Quintilianus (I, 4, 2) dělí gramatiku na dvě části: *recte loquendi scientiam et poetarum enarrationem* [nauku o správném vyjadřování a výklad básníků]. Jako překladového ekvivalentu pro výraz *grammatice* se začalo užívat pojmu *litteratura* (Quintilianus II, 1, 4): literatura je odvozena od *littera*, jako je gramatika odvozena od *gramma*. Slovo *litteratura* proto neznamená zpočátku literaturu v našem smyslu; *litteratus* je znalec gramatiky a básnictví (jako ještě za našich dnů francouzský *lettré*), není to však nutně spisovatel. Slovo literát – dnes tak pokleslého významu – mělo tedy kdysi kladný smysl. Rozšíření pojmu gramatiky snadno vedlo k tomu, že se smazávala nebo byla překračována hranice mezi ní a rétorikou, což vytýkal už Quintilianus.

Ze sedmi umění se vyučovalo mnohem důkladněji předmětům *trivia* než *quadrivia*; a nejpodrobněji se učilo gramatice. To proto, že byla základem všeho ostatního. Nerovnoměrný zřetel k sedmi *artes* je patrný už v Isidorově encyklopedii. Gramatice je tu věnována celá jedna kniha (58 tiskových stran), rétorice se dostává 20 stran, dialektice 21, aritmetice 10, geometrii 8, hudbě 6, astronomii 17.²⁶

²³ Gualter ze Châtillonu, 1925, 7, strofa 4.

²⁴ Refrén in: *A. h.* XX, 42. Táž myšlenka tamtéž, 43n. v č. 11, a 106 v č. 124.

²⁵ Alan z Lille, *Anticlaudianus*. *SPI* II, 362.

²⁶ Počet stran je uváděn podle vydání W. M. LINDSAYE, Oxford 1911.

Středověký žák latinské školy musel v řeči někdejšího Říma nejen umět číst, ale musel se naučit touto řečí také hovořit a psát. Vyučování gramatiky muselo být proto mnohem důkladnější, než tomu bylo například na německém gymnáziu v 19. století. Začátečník se musel naučit nazpaměť Donatově *ars minor*. Toto pojednání zprostředkovává formou otázek a odpovědí znalost osmi slovních druhů a v tištěné podobě má deset stránek. Odtud se postupovalo k *ars maior* téhož autora a k Priscianově *Institutio grammatica*.²⁷ Toto dílo, sepsané v Byzanci na počátku 6. století (v moderním vydání jsou to dva tlusté svazky), je vůbec nejpodrobnějším zpracováním daného předmětu. Protože uvádělo jako příklady hojně citáty z klasických autorů, poskytovalo zároveň základní vědomosti o literatuře. Nové gramatiky, usilující o logickou a spekulativní systematizaci látky, vznikly až kolem roku 1200: *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei (1199) a *Graecismus* Eberharda z Béthune († 1212). Tato nová prezentace gramatiky souvisí s duchovní proměnou, již se dotkneme níže. Kromě Donata a Prisciana byly samozřejmě čteny také gramatické kapitoly v Quintilianově *Institutio oratoria*. Jak se vyučovalo gramatice ve 12. století v Chartres, popsal Jan z Salisbury (*Metalogicon*, vyd. WEBB, 53–59).²⁸

Ve středověké gramatice nacházíme řadu pojmů, jež se v našich gramatikách už neobjevují a jež pocházejí až ze starověku. Sama starořímská gramatika byla poznamenána jazykovou teorií řecké školy. Pojmy jako analogie, etymologie, barbarismus, solecismus, metaplasma – ale i celé uspořádání výkladu, postupující od písmen a slabik ke slovním druhům – jsou řeckého původu. Převzali je spolu s příslušnými příklady všichni římské gramatikové po Donata a Prisciana. Lze to ilustrovat na nástinu, který nacházíme v první knize Isidorových *Etymologií*. Samotnou etymologii pokládá Isidor za součást gramatiky. „Neboť znáš-li původ slova, chápeš mnohem rychleji, jak působí. Každou věc pochopíš jasněji, znáš-li její

²⁷ Mezi blaženými slunečního nebe se u Danta objevuje (*Ráj* 12, 137n.) *quel Donato ch'alla prim'arte degnò por la mano* [onen Donatus, který se ráčil zabývat prvním uměním]. Naproti tomu Priscianus je pro sodomii umístěn do pekla (*Peklo* 15, 109). Dante zde vychází z jedné ne zcela objasněné středověké priscianovské legendy. Alan (*SP* II, 509) Prisciana označuje za odpadlíka. Jeho spisy se prý hemží omyly, dělá dojem opilce nebo blázna. Hugo z Trimbergu (*Registrum multorum auctorum*, vyd. LANGOSCH, verš 195) odkazuje na Alana, počítá však Prisciana přesto k největším učencům (verš 244). Na Prisciana se odvolává také Marie de France v prologu ke svým *Lais*. Zmiňuje ho i Shakespeare (*Love's Labour's Lost* V, 1). Pověst o Priscianově odpadlictví vychází z toho, že věnoval svou *Institutio grammatica* Patriciovi Iulianovi. Ještě Konrad z Hirsau (vyd. SCHEPSS, 48, 25) tomu rozuměl správně. Pozdější autoři však adresáta zaměnili za Iuliana Apostatu. – Priscianus se objevuje ještě u Jeana Paula: *Přiznávám, že člověka, který horuje pro klasický purismus, zmírj zarmucují donatovské prohlášky, jež nesmí opravit; a tak když ten provinilec sesmolil v té nejhanebnější uherské latině svůj vojenský testament, pravil jsem rozjitřen ke své primé: Jíž pro tu svou hatmatilku zaslouží kulku z hákovnice; pomijím syntaxin figuratam a idiotismy, avšak zrady na Priscianovi nechť se každý vyvaruje.* (*Des Rektors Florian Fäbel und seiner Primaner Reise nach dem Fichtelberg.*)

²⁸ K dějinám gramatiky ve 12. a 13. stol. srov. G. WALLERAND, *Les oeuvres de Siger de Courtraï*, 1915, 34nn.

etymologii.“ Avšak poněvadž všechny věci nejsou pojmenovány podle své „přirozenosti“, nýbrž k některým bylo jméno přiřazeno na základě libovůle, nelze u všech slov jejich etymologii stanovit. Při etymologickém zkoumání je třeba vycházet ze tří principů: *ex causa*, tj. z příčiny (*rex* [král] pochází z *regere* [vládnout] a *recte agere* [jednat spravedlivě]); *ex origine*, tj. z původu (člověk se nazývá *homo*, protože látkou, z níž povstal, byl *humus* [hlína]); *ex contrariis*,²⁹ tj. z protikladů – a zde nalzáme příklad, který známe ještě i my: *lucus a non lucendo* [les (*lucus*) dostal své jméno proto, že nevydává světlo (*lucere*)] (Isidor říká méně pointovaně: *quia umbra opacus parum luceat* [protože ztemnělý stínem málo září]). Dále gramatika pojednávala o synonymech, latinsky: *de differentiis*. Isidor této problematice věnoval samostatné dílo (*PL* 83, 9nn.).

Pojem barbarismus označoval jazykové chyby a chyby ve výslovnosti, které vnesly do řeči barbarské národy. Solecismus (který byl připisán na vrub obyvatel Soloi v Kilikii a který přežívá ve francouzském *solecisme*³⁰) je vadná vazba, například *inter nobis* místo *inter nos*. Metaplasma je odchylka od gramatické normy, která se povoluje básníkům s ohledem na požadavky metra: *licentia poetarum*, básnická lincence (Isidor, *Etymologiae* I, 35, 1) – tedy zvláštní případ „básnické volnosti“, tak často traktované antickými autory. Do gramatiky konečně patřily také takzvané „řečnické figury“.

Řečnické figury jsou pro středověk tak významné a dnes jsou natolik zapomenuté, že se jim musíme věnovat podrobněji. Vyskytují se sice i v běžné řeči, už je však nepoznáváme a nedovedeme je pojmenovat. Příklady: „Nemálo“ (místo „hodně“) je litotes. „Ozdobit se vavříny“ (místo „slávou“) je metonymie. Když řeknu: „marka na hlavu“ (místo „na osobu“), používám synekdochy. Takové obraty se řecky nazývají *schemata* („postoje“), latinsky *figurae*. Quintilianus (II, 13, 9) to objasňuje následovně: rovné, vzpřímené tělo s volně visícíma rukama a kupředu upřeným pohledem není příliš půvabné. Avšak život a umění je obdařují nejrozmanitějšími postoji a vyvolávají tak estetický dojem (Myronův *Diskobolos*). Řeč dosahuje téhož prostřednictvím figur. Původně se rozlišovaly slovní a významové figury. Slovní figurou je například anafora, tj. opakování téhož slova na počátku po sobě jdoucích vět. Tak je tomu třeba v Schillerově *Procházce*:

Sei mir gegrüsst mein Berg mit dem rötlich strahlenden Gipfel!
Sei mir Sonne gegrüsst, die ihn so lieblich bescheint.
 [Buď mi pozdravena má hora s rudě planoucím temenem!
 Buď mi pozdraveno slunce, jež ji tak líbezně ozařuje.]

²⁹ Také tato zásada, zprostředkovaná Varronem, je stoického původu.

³⁰ Boileau, *Art poétique* I, 20:

Mon esprit n'admet point un pompeux barbarisme,
Ni d'un vers ampoulé l'orgueilleux solecisme.
 [Můj duch odmítá okázalý barbarismus
 stejně jako zpupný solecismus nabubřelého verše.]

Slovní figurou je také homoioteleuton (totožnost koncovek), například v Ciceronově známé větě o Catilinovi: *abiit, abscessit, evasit, erupit* [odešel, vzdálil se, uprchl, odtáhl]. Významovými figurami jsou litotes, metonymie, alegorie a mnoho dalších. Nauka o figurách nebyla nikdy uvedena v uspokojivý systém. Kromě slovních a významových figur se rozlišovaly také figury gramatické – to jest ty, na něž se naráželo při výkladu básníků – a rétorické. Později označovaly antické a poantické učebnice některé řečnické figury jako *tropoi* („obraty“), *tropi*. Tyto rozpory, stejně jako značnou nejednotnost při uvádění počtu figur a při jejich charakteristikách, lze historicky vysvětlit křížením rozdílných školních pojetí. Do gramatiky se ve středověku zahrnovala i metrika: jak jinak, jestliže výklad básníků spadl do kompetence gramatiků. Básnictví bylo přičleňováno tu ke gramatice, tu k rétorice. V jedné básni Stephana z Tournai († 1205), popisující vzdělávací proces na příkladu jednoho chlapce, je Poezie uváděna Gramatikou (verš 113n.):

*Venit ad Grammaticae Poesis hortatum
ut, quem primum fecerat illa litteratum,
hec, novem Pyeridum trahens comitatum
prosa, rithmo, versibus faciat ornatum.*
[Vyzvána Gramatikou, přichází Poezie,
aby toho, jež předtím Gramatika vybavila jazykovými znalostmi,
ona, za níž kráčí průvod devíti Múz,
ozdobila znalostmi prózy, rytmu a veršů.]

Do gramatiky řadí poezii také Gualter ze Châtillonu:

*Inter artes igitur, que dicuntur trivium,
fundatrix grammatica vendicat principium.
Sub hac chorus militat metricae scribentium.*³¹
[Mezi uměními, jež jsou označovány za trojcestí,
si činí nárok na první místo gramatika zakladatelka.
Pod ní koná službu zástup těch, kdo píšou vázanou řečí.]

§ 4. ANGLOSASKÉ A KAROLINSKÉ STUDIUM

Nebylo snadné uhájit gramatické vzdělání v průběhu „temných staletí“. V merovejské říši po roce 600 jazyk i gramatika stále více upadaly. Za Karlovců se jich ujala latinsko-anglosaská kultura. Stavěla na základech, které položili Isidor a Irové, ale přijímala také podněty přicházející z Itálie a z Galie.³² Jejím zakladatelem je Aldhelm (639–709). Dospěl do poloviny

³¹ Gualter ze Châtillonu, 1929, 41, strofa 7. – *Chorus* znamenal už v pozdní antice školní třídu. Odtud franc. *apprendre par coeur* [naučit se nazpaměť] = *per chorum*.

³² Směrodatný výklad viz: WILHELM LEVISON, *England and the Continent in the Eighth Century*, Oxford 1946, zejména kap. 6.

života ve chvíli, kdy anglická církev dosáhla vzdělanostní úrovně keltského křesťanství a potlačila jeho církevně-politické aspirace ve prospěch Říma (synoda ve Whitby 664). Irsko se poté vydalo jak v církevním, tak v literárním ohledu vlastní cestou. Pěstovalo s artistní samolibostí jakousi fantastickou a zamotanou latinskou kulturu. Aldhelm se též naučil této manýrované, často nesrozumitelné hantýrce a příležitostně jí používal – ale jen proto, aby ukázal, že to, čím se chlubí iroskotští učitelé, v Anglii dovedou také.³³ V jiném dopise (EHWALD, 479) varuje před studii, jaká se provozuje v Irsku, neboť poskytují prostor profánní antice (filosofii a mytologii). Něco takového Aldhelm v žádném případě nepřipouští. Jeho postoj ke klasickému studiu je jednoznačný: má se omezit na formální disciplíny (gramatiku, metriku): a může – a také musí – tyto disciplíny pěstovat jen proto, že Bible sestává „skoro celá“ z gramaticky (což znamená také poeticky) utvářené umělecké řeči. To je ovšem stará teorie, kterou známe od Jeronýma, Augustina, Cassiodora a Isidora, teorie, podle níž jsou *artes* nepostradatelné pro porozumění Bibli – avšak s tím rozdílem, že Aldhelm zapovídá *auctores*, to jest studium antické vzdělanosti pro ni samotnou. Požaduje klasické vzdělání v ryze formálním duchu, a vystupuje takto jako reprezentant jistého církevního rigorismu. Cit pro klasickou latinu se vytratil už u Iru a chyběl i jejich žáku Aldhelmovi. Aldhelm však našel novou autoritu ve věci stylu a kompozice ve Vulgátě. Je pravda, že už Jeroným, Augustin, Cassiodorus a Isidor upozorňovali na slovesné korespondence mezi Bibli a pohanským písemnictvím, ale tyto muži měli k antické jazykové kultuře dosud příliš blízko, než aby přehlédli trhlinu mezi jejími vysokými měřítky a biblickou latinou.³⁴ V předmluvě ke své světové kronice Jeroným uvedl: „Písmo svaté se podobá krásnému tělu, jež halí špinavý šat. Žaltář je stejně libozvučný jako zpěvy Pindarovy a Horatiovy. Spisy Šalomounovy vyznačují důstojnost (*gravitas*), knihu Jobovu dokonalost. Všechny tyto knihy jsou v hebrejském originále složeny v hexametrech a pentametrech (tuto teorii našel Jeroným u Iosepha Flavie). My je však čteme v próze! Jen si představme, oč o vše by přišel Homér převedený do prózy.“ (PL 27, 223–224.) V dopise Paulinovi Jeroným omlouval *simplicitas et quaedam vilitas verborum* [prostotu a místy nízkost slovesného výrazu], s níž se setkáváme v Bibli. Cassiodorus (*Institutiones* I, 15) zaznamenal jazykové prohřešky svatého textu; *Vita* sv. Caesaria hodlala *libero eloquio piscatorum concordare quam rhetorum*³⁵ [přiblížit se spíše uvolněné řeči rybářů než řeči rétorů], Isidor kritizoval bez ohledu větu *vivat Ruben et non moriatur* [buď živ Ruben a neumřej] (*Dt* 33, 6) jako *perisologii* (pleonasmus), chválil užití antiteze v knize *Kazatel* (33, 15), jinak však biblické texty v souvislosti s rétorikou téměř necitoval. Když hovoří (*Sententiae* 3, 16) o „nezdobných slovech“ a „nízkém stylu“ Bible, přidružuje se Jeronýmova hodnocení biblické latiny. Toto podcenění jazyka Bib-

³³ Aldhelm, vyd. EHWALD, 478 (dopis Ehfriedovi).

³⁴ W. SUSS, *Das Problem der Bibelsprache*, *Hist. Vjs.*, 1932, 1nn.

³⁵ S. *Caesarii Opera*, vyd. MORIN, II, 297, 16n.

le, s nímž se shledáváme ještě ve vizigótsko-rímském Španělsku, se však muselo stát bezpředmětným v těch „barbarských“ zemích, které nikdy nebyly součástí impéria a latině se naučily teprve prostřednictvím církve. To byl právě případ Irsku a do Británie vyzářující iroskotské kultury. A totéž platí i o anglosaské křesťanské kultuře, již reprezentoval Aldhelm.

Aldhelm byl průkopník a brzy upadl v zapomenutí. Naplnitelem jeho odkazu byl Beda Ctihodný (672–735), northumbrijský mnich, který zasvětil celý život vědě. Dosáhl trvalého věhlasu díky svým dějinám anglosaské církve. V našich souvislostech spočívá jeho velký význam v tom, že ve stopách Jeronýmových, Augustinových a Cassiodorových důsledně završil proces přenesení antické rétoriky na biblický text. Mohl to vykonat, protože pro něho, tak jako pro Aldhelma, pozbyly platnosti jazykové estetické výhrady proti biblické latině. Bedův spis *De schematibus et tropis* představuje v tomto smyslu vyústění několikasetletého vývoje. Bible, učí Beda, není nadřazena všem ostatním spisům pouze svou autoritou, svou užitečností a svým stářím, ale i svým rétorickým uměním (*praeeminet positione dicendi*).³⁶ Už v ní lze nalézt veškeré slovní a významové figury – Beda je schopen doložit z Bible sedmáct *schemat* a třináct *tropů*.³⁷ Hebrejský větný paralelismus není nic jiného než *hypozeuxis* – figura, která byla dosud demonstrována především na Vergiliově. *Caro verbum factum est* [slovo bylo učiněno tělem] je – synekdocha. Starý zákon poskytuje dokonce řadu příkladů na *asteismos*, například *egredietur virga de radice Jesse* [vyjde prut z kořene Jessova]. Co je *asteios*? Beda to věděl z Diomedovy gramatiky: *quidquid simplicitate rustica caret et faceta satis urbanitate expolitur est* [vše, co je prosto hrubé jednoduhosti a co je uhlazeno duchaplnou jemností] (KEIL, I, 463, 1, s příklady z Cicerona a Vergilia). A Diomedes ovšem čerpal z Quintiliana, který v návaznosti na řeckou terminologii spatřoval v *asteismu* kultivovanou (*urbana, asteia*) formu žertu. Beda ovšem ve své chvályhodné horlivosti poněkud přestřelil, když chtěl u Izaiáše znovu nalézt jemnou ironii antického velkoměstského člověka. Avšak jeho zásadní propojení rétorické nauky o figurách se studiem Bible se prosadilo a rostlo jako zrno hořčičné.

Takzvaná karolinská „renesance“³⁸ korunuje reformu francké církve, kterou započali již Karloman a Pippin a jež byla svěřena Anglosasu Bonifaciově. Karel Veliký si záhy po svém nástupu na trůn uvědomil, že zbývá ještě hodně práce. Nevědomost francouzského kléru byla tak velká, že se jen ob-

³⁶ Vliv těchto názorů je patrný u Theodulfa z Orléansu, když připisuje apoštolu Pavlovi *stilus arcadicus* [arkadský styl] a *eloquium comptum* [uhlazenou výmluvnost] (*Poetae* I, 470, 10 a 42).

³⁷ Jak ukazují Garetova zjištění (*PL* 69, 435 a 70, 1269nn.), Cassiodorus našel v žaltáři přes 120 rétorických figur. Beda sice znal Cassiodorovy komentáře k *Žalmům*, nelze však tvrdit, že by na nich byl závislý. Bedovy příklady jsou brány z celé Bible; a pokud cituje z *Žalmů* stejná místa jako Cassiodorus, označuje často figury jinými termíny. Cassiodorova spekulativní vědecká teorie je mu na hony vzdálena. – Srov. též M. L. W. LAISTNER, *Beda as a Classical and a Patristic Scholar*, in: *Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series*, sv. 16, 1933, 69nn. a zvláště 90.

³⁸ Srov. E. GANSHOF in *Speculum* 24, 1949, 522.

tížně hledali kazatelé. Biblický text se hemžil chybami, jež ještě zhoršovala nesprávná výslovnost. Kostely se většinou rozpadaly a sloužily jako stodoly.³⁹ Bylo naléhavě zapotřebí reformy školní výuky a písařských kancelářů. Ve Francii však nebylo nikoho, kdo by to mohl provést. Mladý panovník nejprve přivedl z Itálie gramatiky (Petra z Pisy, Paulina z Aquileje, Paula Diacona). V Parmě pak poznal mladého anglosaského učence Alkuina a povolal ho roku 782 na svůj dvůr. Alkuin⁴⁰ († 804 jako opat u Sv. Martina v Toursu) provedl karolinskou školskou reformu a neméně významnou reformu písma. Od roku 782 byl ředitelem dvorské školy (*schola palatina*). Předal karolinskému humanismu Bedovo dědictví. Jedním z nejdůležitějších svědectví o studijní reformě Karla Velikého je výnos vydaný v letech 780–800 a adresovaný opatu Baugulfovi ve Fuldě. Ústřední věta zní: *Cum autem in sacris paginis schemata, tropi et cetera his similia inserta inveniuntur, nulli dubium est quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intellegit quanto prius in litterarum magisterio plenum instructus fuerit* [Protože v Písmu svatém nalzáme porůznu figury, tropy a jim podobné obraty, není pochyb, že každý, kdo je čte, rozumí tím spíše jejich duchovnímu smyslu, čím dříve se mu dostane úplného literárního vzdělání]. Teze, že nauka o figurách je nezbytná pro studium Bible, se tu stala úhelným kamenem literárního vzdělání (*litterarum magisterium*). Patristické docenění *artes* bylo takto velkým panovníkem vestavěno do samých základů nové budovy státní a duchovní moci. Stojíme na rozhraní časů. Okrajové národy západní Evropy – Španělé, Irové, Angličané – dosud pouze přejímaly literární tradici Říma. Tyto proudy se nyní soustřeďují ve francké veleříši. Slučují se s dějinnými silami obnoveného impéria, jež je germánským dílem, a získávají nový spád. Panovníkova politika stanovuje duchovnímu vzdělání velký úkol kulturní transformace a jeho osoba se zároveň stává živým ohniskem nového básnictví.

Otevírá se odtud ale ještě širší perspektiva. Školská reforma Karla Velikého oplodnila celý latinský středověk. Učební předpisy pokarlovské éry svědčí o prohloubení znalostí. J. DE GHELLINCK, jeden z nejlepších znalců středolatské literatury, upozornil, že studium řečnických figur, o něž se zasazovali Anglosasové a jež Karel Veliký ve svém výnosu kladl na srdce opatu Baugulfovi, vedlo posléze k onomu rozšíření básnického výrazu a k onomu rozkvětu metaforiky, jež můžeme konstatovat v latinské poezii od počátku 11. století: *Ainsi s'explique la genèse des grandes oeuvres; ainsi aussi s'établit le contact avec la pensée de ces âges, et on lit le travail de l'âme humaine dans toute la série de ces efforts, qui relient au triomphe définitif de ses chefs-d'oeuvre les maladroits essais de ses premières productions*⁴¹ [Tak se nám objasňuje zrod velkých děl; vstupujeme ve styk s myšlením oněch staletí a poznáváme samu aktivitu lidské duše, neboť její stopa je vepsána do dlouhé řady prací, kde se setkávají plody jejich prvních nemotorných pokusů s konečným triumfem jejich veleděl].

³⁹ A. KLEINCLAUSZ, *Charlemagne*, 1934, 253.

⁴⁰ A. KLEINCLAUSZ, *Alcuin*, 1942.

⁴¹ J. DE GHELLINCK, *Littérature latine au moyen âge*, 1939, II, 186.

Gramatická výuka se týkala, jak jsme viděli, jazyka i literatury. Výběr autorů, kteří se četli na středověkých školách, zahrnuje jak pohanské, tak křesťanské spisovatele. Středověk nedělá žádný rozdíl mezi „zlatou“ a „stříbrnou“ latinskou tradicí. Pojem „klasiky“ je mu neznámý. Každý autor je také autoritou. Uvedme si některá středověká svědectví o školních autorech. Walther ze Špýru četl kolem roku 975 se svými žáky Vergilia, „Homéra“ (tj. takzvanou *Ilias Latina*, hrubý zkrácený překlad *Iliady* v 1070 hexametrech z 1. stol. po Kr.), Martiana Capellu, Horatia, Persia, Iuvenala, Boëthia, Statia, Terentia, Lucana. To není náhodný, ale naopak normativní výběr. V pozdějších soupisech se vrací jako základní soubor. Moderní hodnocení by z něho vyloučilo „Homéra“, Martiana, Boëthia, Statia, Lucana a Iuvenala. Až do 13. století bude seznam autorů stále rozšiřován.

Konrad z Hirsau (první polovina 12. století) uvádí jedenadvacet autorů v následujícím pořadí: 1. gramatik Donatus; 2. gnómický básník Cato (sbírka mravních průpovědí z císařské doby v distichách a monostichách); 3. Ezop (sbírka prozaických bajek ze 4. nebo 5. století, částečně se opírající o Ezopa, podle úvodního dopisu nazývaná také „Romulus“); 4. Avianus (42 ezopské bajky v distichách, složené kolem roku 400); 5. Sedulius (napsal kolem roku 450 metrickou *Messiadu*); 6. Iuvenus (složil kolem roku 330 metrickou harmonii evangelií); 7. Prosper Akvitánský (zveršoval v první polovině 5. století Augustinovy výroky); 8. Theodulus (jinak neznámý autor jedné „eklogy“ z 10. století, v níž je formou sporu konfrontováno pohanství a křesťanství); 9. Arator (autor eposu na biblický námět ze 6. stol.); 10. Prudentius (nejvýznamnější, umělecky nejpřesvědčivější, nejuniverzálnější raněkřesťanský básník, kolem roku 400); 11. Cicero; 12. Sallustius; 13. Boëthius; 14. Lucanus; 15. Horatius; 16. Ovidius; 17. Iuvenalis; 18. „Homerus“; 19. Persius; 20. Statius; 21. Vergilius. Úzký výběr zahrnuje, jak zřejmo, pohanské tvůrce (s preferencí pro pozdní antiku) i tvůrce křesťanské, a to bez ohledu na chronologii; z „klasiků“ je zastoupen jen Cicero, Sallustius, Horatius a Vergilius – čtyři autoři, kteří ovšem vedle patnácti dalších ztrácejí své zvláštní postavení „klasiků“ a jejichž hodnota je téměř výlučně spatřována v jejich morálním vlivu. Cicero („Tullius“) je sice veleben jako *nobilissimus auctor* [veleproslulý spisovatel], z jeho děl je však vytčen pouze *Laelius (De amicitia)* a *Cato maior (De senectute)*, z Horatia je bez výhrad doporučena pouze *Ars poetica*. Z Ovidia jsou „tolerovány“ *Fasti* a *Ex Ponto*, erotika a *Proměny* jsou odmítnuty. Na Iuvenalovi a Persiovi je hodno chvály, že tepali neřesti Římanů. Konrad z Hirsau zastupuje rigoristické stanovisko. V tomto ohledu je příznačné, že pomíjí Terentia,⁴² který byl nicméně čten po celý středověk. Jeho výčet autorů představuje starý školní repertoár. Pozdější učitelé podrží základní sestavu, ale značně ji rozšíří. Krátké pojednání o školních au-

⁴² Přece jen z něho dvakrát cituje jednu sentenci.

torech z konce 12. století vydal HASKINS; připsal je Alexandru Neckamovi.⁴³ Z Horatia doporučuje toto pojednání vše, dokonce i obecně málo čtené ódy a epody⁴⁴ (také u Danta vystupuje Horatius jen jako satirik). Z Ovidia jsou připuštěny *Proměny*, zvláště jsou doporučena (jako protijed) *Remedia amoris*. Výběr z Cicera je rozšířen o *De oratore*, *Tusculské hovory*, *Paradoxa stoicorum* a *De officiis*. K tomu přistupuje Symmachus,⁴⁵ Solinův zeměpis (3. století; jde o výtah z *Přírodovědy* Plinia Staršího), Martialis a Petronius („oba obsahují leccos užitečného, ale i věci, jimž není třeba dopřávat sluchu“), Sidonius, Suetonius, Seneca, Livius, Quintilianus aj. Pojednání je tedy sepsáno z mnohem svobodnějšího stanoviska. Raněkřesťanští básníci se tu neobjevují, hodnotový důraz leží na antických a pozdněantických pohanských autorech. Výčet je samozřejmě podán velice sumárně a nedovoluje závěry *ex silentio*. Systematičtější je soupis autorů, který podává Eberhardus Alemannus ve své veršované rétorice nazvané *Laborintus* (vznikla po roce 1212 a před rokem 1280).⁴⁶ Nalézáme zde znovu 1. Catona (*regula morum*), 2. Theodula, 3. Aviana, 4. Ezopa. Za těmito moralisty je umístěn 5. pozdněřímský elegik Maximianus (první polovina 6. století) – pro nás překvapivě, „neboť tento básník spatřoval v obscennosti vrchol svého umění“.⁴⁷ Středověk byl ale – samozřejmě až na rigoristy, a ti byli v menšině – mnohem méně prudérní než naše doba a četl Maximiana, na němž obdivoval zejména dovedné užívání rétorických postupů, s velkou horlivostí.⁴⁸ Dále následují 6. a 7. komedie *Pamphilus* (konec 12. století; autor není znám) a *Geta* (polovina 12. století; autorem je Vitalis z Blois); 8. Statius; 9. Ovidius; 10. Horatius (pouze satiry); 11. Iuvenalis; 12. Persius; 13. *Architrenius* Iohanna z Hauville (konec 12. století); 14. Vergilius; 15. Lucanus; 16. *Alexandreis* Gualtera ze Châtillonu (kolem 1180); 17. Claudianus; 18. Dares;⁴⁹ 19. *Ilias Latina*; 20. Sidonius; 21. křížácký epos *Solimarius*; 22. didaktická báseň o bylinách,

⁴³ *Harvard Studies in Classical Philology* 20, 1909, 75nn.

⁴⁴ Hugo z Trimbergu rozlišuje roku 1280 tři *libri principales* [hlavní knihy] (*Ars poetica*, *Epistulae*, *Sermones*) a dvě *minus usuales* [méně běžné] (Horatiový ódy a epody).

⁴⁵ Se zdůvodněním, že jeho *breve dicendi genus admirationem parit* [stručný styl vyvolává obdiv].

⁴⁶ FARAL, 358nn.

⁴⁷ SCHANZ, IV, 2 (1920), 77.

⁴⁸ Srov. BAEHRENS, *Poetae Latini minores* III, 315; DUCKETT, 217nn.; sám SCHANZ (na výše citovaném místě) tvrdí: „čteme tyto výtvary bez přílišných rozpaků.“ – Maximianus platil za specialistu na líčení staroby: *Quae sentium pulsant incommoda maxima scribit, / a se materiam Maximianus habet* [Líčí veliké nepřijemnosti, jež trápí stařecký věk; námět si poskytuje sám] (FARAL, 358, 612). Tento topos je živý ještě v Anglii ve 13. a 14. století; viz G. R. COFFMAN, *Speculum* 9, 1954, 249nn.

⁴⁹ *De excidio Troiae historia* domnělého Daretu je stejně jako *Ephemeris belli Troiani* domnělého Diktyse latinský trojský román z doby pozdního císařství. Obě díla se opírají o řecké předlohy. Obě si dělají nárok na historickou pravdu, již se Homér údajně zpronevěřil. Dares stojí na straně Trojanů proti Řekům. Poněvadž Frankové i Britové chtěli po vzoru Římanů odvozovat svůj původ z Troje, těšil se Dares ve středověku velké vážnosti.

připisovaná Aemiliově Macrovi († 16 po Kr.); 23. lapidář Marobuda z Rennes († 1125); 24. alegorický veršovaný výklad Bible *Aurora Petra Rigy* († kolem 1209); 25. Sedulius; 26. Arator; 27. Prudentius; 28. Alanův *Anticlaudianus* (z doby kolem 1180); 29. *Thobias* Matthaëa z Vendôme (vznikl kolem 1185); 30. *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei (1199); 31. *Poetria nova* Galfreda de Vino Salvo (byla napsána mezi 1208 a 1213); 32. *Græcismus* Eberharda z Béthune († 1212); 33. Prosperus Aquitanus; 34. *Ars versificatoria* Matthaëa z Vendôme (před 1175); 35. Martianus Capella; 36. Boëthius; 37. *De universitate mundi* Bernarda Silvestris (kolem 1150). Své místo si tu uhájili školní autoři Cato, Ezop, Avianus, Theodulus, skupina raněkřesťanských básníků a základní díla římské poezie (včetně tak chatrného výtvoru, jako je *Ilias latina*). Je příznačné, že do výčtu byli zahrnuti Sidonius (byl už u Neckama) a Claudianus. Oba představovali pro novou poetiku 15. století básnické vzory. Eberhardus k tomu přidal ještě deset autorů reprezentujících toto učené školské básnění: hlavní díla latinské renesance 12. století. Je zvláště charakteristické, že gramatikům Donatovi a Priscianovi tu vyrostla konkurence ve „spekulativních“ a veršovaných gramatikách Alexandra de Villa Dei (č. 30) a Eberharda z Béthune (Donatus a Priscianus byli nicméně vytlačeni teprve ve 14. století⁵⁰). O chronologické řazení se autor nepokusil, o věcnou systemizaci také ne.⁵¹ Všichni *auctores* jsou stejně hodnotní a všichni jsou nadčasoví. To je a zůstane příznačným rysem po celý středověk. Nedělá se žádný rozdíl mezi augustovským a pozdněantickým básnictvím a stejně tak málo se rozlišuje například mezi Theodulem a raněkřesťanskými básníky. V průběhu času se pouze rozšiřuje počet *auctores*. V *Registrum multorum auctorum* Hugona z Trimbergu (1280) je jich už osmdesát. Hugo přitom vyloučil prozaiky.⁵² Vedle *auctores* byla používána i florilegia, v nichž se objevovaly ukázky z autorů, kteří se jinak nečetli; například Valerius Flaccus, Tibullus, *Aetna*, *Laus Pisonis*, Calpurnius, Nemesianus, Macrobius, *Controversiae* Seneky Staršího, Gellius, Caesar aj.⁵³

Tolik o školních autorech. Velcí učenci vrcholného středověku znají samozřejmě i jiné autory. Příkladem může být Jan ze Salisbury.⁵⁴ Zvláště si váží Frontona a Apuleia. Zná Hygina, Seneku Staršího, Valeria Maxima, Plinia Staršího, vojenského spisovatele Frontina (konec 1. století), Flora, Gellia, Eutropia, Ausonia, vojenského spisovatele Vegetia (4. století), Justi-

⁵⁰ WALLERAND, 37.

⁵¹ Čísla 1–4 jsou míněna jako četba pro začátečníky. Jsou to lehké texty. Zvířecí bajky mohou dítě pobavit. Mohou je zaujmout i Theodulova vyprávění o antických bozích. Cato udělil holá mravní naučení. U nás začátečníci neobdrží žádné texty, jen hloupé věty na procvičení (*filia agricolae amat columbas* [sedláčková dcera má ráda holuby]). Prvním autorem je Caesar: výtečně se hodí k tomu, aby kvartánovi latinu znechutil. Lucanus, Statius, Claudianus jsou dnes i na univerzitách vykládáni jen zřídka.

⁵² Omezení pojmu *auctor* na básníky je doloženo i jinde, srov. THUROT, in: *Notices et Extraits* 22, II, 112, pozn. 2.

⁵³ K tomu srov. práce B. L. ULLMANN, jež zaznamenávají PARÉ, BRUNET, TREMBLAY, 153; tam viz i další literaturu.

⁵⁴ Srov. WEBB v jeho vydání *Policratika*, úvodní poznámky, s. XXInn.

nův (3. století) výtah z historického díla Pompeia Troga (žil za Augusta), prvního křesťanského historika Orosia (5. století), Macrobia (kolem 400) a další. Používá však také autorů, kteří nejsou identifikovatelní a jejichž díla se nám nedochovala, cituje například spis *De vestigiis et dogmatibus philosophorum* Viria Nicomacha Flaviana.⁵⁵ Má odtud zprávu, že jacísi plavci položili Platónovi lehkou otázku, na kterou neuměl odpovědět. Platón si věc tak vzal k srdci, že z toho umřel (*Policraticus*, vyd. WEBB, I, 141, 1nn.). Úcta k *auctores* šla ve středověku tak daleko, že každý pramen platil za spolehlivý. Středověk postrádal historický a kritický smysl. Tak se vytvářely o antických autorech legendy; nejznámější z nich je vergiliovská pověst. Statius se ve středověku často objevuje s přízviskem Sursulus nebo Suculus a je považován za rodáka z Toulouse,⁵⁶ což je důsledek záměny s galským rétozem Statiem Ursulem, o němž se zmiňuje Jeroným.⁵⁷ Jak známo, Dante udělal ze Statia křesťana. Středověk znal také korespondenci mezi filosofem Senekou a apoštolem Pavlem – padělek ze 4. století. Špatným čtením jména A. (= Aulus) Gellius vznikl autor Agellius atd.⁵⁸

Budeme mít později příležitost ukázat, že středověk podroboval světské autory stejně jako Biblii alegorickému výkladu a že v nich viděl mudrce a „filosofy“. Jak známo, dělá to ještě Dante. Ale na „autority“ je povznesla už gramatická a rétorická školní praxe.⁵⁹ Ještě Dante (*Convivio* IV, 6, 1nn.) se domnívá, že zevrubnou etymologií slova *auctor* podpoří „autoritu“ císaře a filosofie. Ale středověký zvyk odvolávat se na *auctores* se udržel ještě pár staletí po Dantovi. François Villon, básník, který tak bezprostředně oslovuje dnešního čtenáře, pokládá v roce 1456 za vhodné začít báseň odvoláním na... Vegetia – *sage Romain, grant conseiller* [moudrého Římana, velkého rádce] –, neboť tento spisovatel v úvodu ke svému dílu doporučoval „pečlivou a vytrvalou práci“.⁶⁰ Je přitom hostejné, jestli Villon četl Vegetia v originále nebo ve francouzském zpracování Jeana de Meung. Z *Policratika* Jana ze Salisbury si vypůjčil příběh o mořském lupiči Dionidovi (u Villona se z něho stal Diomedes) a o Alexandrovi. Vysoké hodnocení *auctores* je tedy u Villona, *magistra artium*, ještě živé.

⁵⁵ O něm PAUL LEHMANN, *Pseudoantike Literatur*, 25nn.

⁵⁶ Viz MANITIUS, II, 314, 783.

⁵⁷ FORCELLINI, *Onomasticon*, viz *Statius*, 4.

⁵⁸ Kolik falešných zpráv s sebou vleklo ještě 14. století, ukazuje kniha Waltera Burleigha (Burlaea, † 1343) *De vita et moribus philosophorum* (vyd. KNUST, 1886).

⁵⁹ O termínech *auteur*, *auctorité*, *authentique* v *Románu o Růži* a ve scholastice srov. G. PARÉ, *Les idées et les lettres au XIIIe siècle. Le Roman de la Rose*, Paris 1947, 15nn.

⁶⁰ Salimbene (vyd. HOLDER-EGGER, 389, 15nn.) říká, že Vegetia přečetl celého, protože poskytuje *multas sagacitates de arte pugnandi* [mnohé vědomosti o válečném umění]. Ze stejného důvodu doporučuje knihy Makabejských. – Vitruvius a Vegetius byli ve středověku pokládáni za odborníky na stavbu pevností (ALWIN SCHULTZ, *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger*, 1889², I, 11). Fortifikační umění 11. století vycházelo z byzantských znalostí, ty zase těžily ze znalostí pozdněřímských. Opevňovací technika křížáckých hradů přináší sotva něco, co by neznali už Římané. ROBIN FREDDEN, *Crusader Castles*, 1950, 23. – Vynikající filolog DAVID RUHNEN (1723–1798) byl vášnivým lovcem. Inspirován Arrianovým popisem Keltů, útočil na divokou pouze síť, lukem a šípem.

Vláda *auctores* začínala být ovšem od 12. století otrěsena, a to díky vítěznému pronikání dialektiky (dnes se jí říká logika); a neméně i díky studentům revoltujícím proti tradičnímu vyučování na školách. Už Jan ze Salisburie (kolem 1110–1180) se musel ve svém *Metalogiku*⁶¹ a ve svém *Entheticu* bránit proti nové orientaci. Stěžuje si, že toto směřování pohrdá autory, gramatikou i rétorikou.⁶² Když někdo oceňuje *auctores*, ozývá se mu vstříc: „Co chce ten starý osel? Proč nám připomíná výroky a skutky starých? My bereme své vědění z vlastní hlavy; my, mladí, staré neuznáváme.“⁶³ Jak povědomě nám znějí tyhle tóny! Známe je ze studentské scény ve *Faustovi II* a z mládežnického hnutí 20. století. Je potěšující, že je zaslechneme také ve 12. století. Oživení dialektiky bylo plodné, pokud byla – jako u Abélarda – aplikována na filosofii a teologii. Mnoho logiků 12. století se však spokojilo s čistou dialektikou, což nutně vedlo ke sterilní eristice. To se změnilo teprve v okamžiku, kdy myšlení zasáhl „nový Aristoteles“; tím se otevřela cesta novým vědám. Dosud převážně formální dialektice připadl úkol pojmově je osvětlit.⁶⁴

Tím jsme dospěli do období „renaissance 12. století“.⁶⁵ Jak to v této

⁶¹ Vyd. WEBB, Oxford 1929. Podle WEBBA (předmluva, XXII) měl titul znamenat: „s logiky“ nebo „pro logiky“. Jan řecky neuměl, opatřil však všechny své knihy řeckým titulem, jak to udělal už v 11. století Anselm (*Monologion* a *Proslogion*) a ve 12. století Bernardus Silvestris a Vilém z Conches. Srov. WEBB v prolegomenech k jeho vydání *Policritika* (což WEBB tlumočí jako *liber in usum civitates regentium* [knihla pro ty, kdo vládnou nad obcemi]): *Prolegomena*, s. CLVIII. K názvu Janova třetího hlavního díla *Entheticus* říká WEBB tamtéž, s. XXII: *quid dicere velit, equidem nescio* [co to má znamenat, věru nevím]. – Už Macrobius (*Saturnalia* V, 17, 19) upozornil, že Vergilius dal svým dílům řecké názvy.

⁶² K tomuto a následujícímu srov. NORDEN, 715nn. NORDENŮV názor, že se Jan svou polemikou zasazoval o „klasickou vědu“, nicméně nemůžeme přijmout. Chartreský platonismus, jehož výkvět ztělesňoval právě Jan, je humanistický, ale je to humanismus 12. století, tedy ne klasicismus. Jeho autoritami jsou výše uvedení *auctores*, mimo jiné Apuleius, Pseudo-Apuleius, Martianus Capella, tedy lidé, které NORDEN vyhostil do *Iupanaru*.

⁶³ Často se tato mládež odvolává na logika Adama du Petit-Pont (Parvipontana). Srov. GILSON, *La philosophie au moyen âge*, 1944², 278.

⁶⁴ K dialektice srov. J. DE GHELLINCK, *Le mouvement théologique du XIIe siècle*, 1948², 14–16, 66–72.

⁶⁵ Směrodatný je CH. H. HASKINS, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge (Mass.) 1928. – Do HASKINSEM načrtnutého obrazu této renaissance, která začíná v třetí třetině 11. století a odeznívá v první čtvrtině 13. století, je třeba začlenit výtvarné obrození antiky, jež prostudoval JEAN ADHÉMAR (*Influences antiques dans l'art du moyen âge*, London 1939, 263): *cette renaissance, dont l'apogée est vers 1140, a été assez forte pour survivre à l'art roman et se manifester encore dans le premier art gothique, si opposé et si hostile pourtant à la forme artistique qui l'avait précédé. Ce phénomène peut s'expliquer si on songe que les grands humanistes du 12e siècle: un Suger, un Jean de Salisbury, ont, par leur action personnelle, encouragé le mouvement antique*. [Tato renaissance, která vrcholila kolem roku 1140, byla dost silná, aby přežila románské umění, a je patrná ještě v počátcích gotického umění, jež bylo jinak velmi protikladné a velmi nepřátelské umělecké formě, která mu předcházela. Tento fenomén je vysvětlitelný, uvědomíme-li si, že velcí humanisté 12. století jako Suger nebo Jan ze Salisburie podporovali návrat k antice osobním příkladem.] – Jinak W. A. NITZE in: *Speculum*, 1948, 464nn.

chvíli vypadalo se středověkým vzděláním? Od počátku století pozorujeme rozkvět katedrálních škol. Zastiňují nyní starší klášterní školy, typické pro raný středověk. Katedrální školy se nacházejí ve městech. Podléhají kanovníkovi, kterému se říká *scholasticus* (*scholaster*, *écolatre*). Jeho osobností je podmíněn rozvoj školy. Proto se ocitá v popředí hned jedna, hned jiná z těchto škol. Skoro na všech se vyučuje kromě sedmi svobodných umění také filosofie, od časů Anselmových († 1109) znovu zkvétající, a *doctrina sacra*; této disciplíně se později začne říkat teologie. V učebním plánu je však ponechán široký prostor preferencím a volné iniciativě učitelů a ředitele školy. V Angersu, Meungu, Toursu se počátkem 12. století pěstuje hlavně poezie, v Orléansu kromě ní ještě gramatika a rétorika. Stále více však už tenkrát přitahuje žáky Paříž, nejen katedrální škola u Notre-Dame, ale také škola na kopci svaté Jenověfy, kde dočasně učil Abélard, nebo klášter augustiniánů kanovníků u Svatého Viktora, středisko filosofie a teologie. Ital Petrus Lombardus, někdejší student svatoviktorské školy (zemřel pravděpodobně roku 1160 jako pařížský biskup), sepsal v letech 1150–1152 *Libri quattuor sententiarum*, tj. teologický systém sestavený z „rozhodnutí“ (sentencí) církevních otců a mladších autorů, který byl záhy povýšen na učební text (viz Dante, *Ráj* 10, 107) a přispěl k tomu, že se Paříž stala hlavním městem teologických studií.

§ 6. UNIVERZITY

Narůstající zájem o pařížské školy vytvořil ovzduší a potřeby, z nichž se zrodila pařížská univerzita. S univerzitami začíná nová epocha středověké vzdělanosti. Nejsou ani v nejmenším, jakkoli to můžeme stále znovu číst, pokračováním nebo obnovou antických vysokých škol. To, čemu se říká antické univerzity, byly školy založené za pozdního císařství. Vyučovaly v první řadě gramatické a rétorické. Filosofie, natož další vědy, stály až daleko za nimi.⁶⁶ Naše univerzity jsou originálním výtvozem středověku. Nikde v celém antickém světě bychom nenašli tento společenský útvar s jeho výsadami, jeho pevným učebním řádem, jeho odstupňovanými grady (bakalář, licenciát, mistr, doktor). Slovo *univerzita* neznámá, jak se obecně soudí, „souhrn věd“ (*universitas litterarum*), ale korporaci vyučujících a učících se. Už na počátku 13. století je vykládáno opisem *societas magistrorum et discipulorum* [společenství učitelů a žáků]. Jako vědecký útvar je univerzita nazývána *studium generale* [škola všeobecného vzdělání]. Nejstarší univerzitou je Boloňa, již Fridrich I. nadal statuty roku 1158. Ale v Boloni vládla právní věda, teologická fakulta zde byla založena teprve v roce 1352. Pařížská univerzita rostla zvolna.⁶⁷ Čilý vědecký život

⁶⁶ Kolem roku 425 měly univerzity v Římě a v Konstantinopoli 51 kateder. Z toho připadalo 20 na gramatiku, 8 na rétoriku, 2 na práva – a jedna na filosofii (M. LECHNER, *Erziehung und Bildung in der griechisch-römischen Antike*, 1933, 222).

⁶⁷ Hlavní práce o středověkých univerzitách: H. RASHDALL, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, 1895; číst v druhém vydání, jež připravili F. M. Powicke a A. B. EMDEN (1936); St. d'IRSA, *Les universités françaises et étrangères*, 1935–1936; H.

panoval v Paříži už ve 12. století, podněcován učiteli jako byli viktorinové a Abelard. Od konce 12. století tu nacházíme několik škol. Byly navštěvovány také Němci a především Angličany. Pařížská univerzita existovala de facto již tehdy. Jako *universitas* byla však označena teprve v roce 1208 nebo 1209 v jednom listu papeže Inocence III. Král Filip August nicméně už roku 1200 univerzitu formálně uznal a opatřil privilegii, která vymanila její členy z dosahu světské spravedlnosti (mezi úřady a studenty docházelo tehdy k těžkým konfliktům). Z podobného podnětu Řehoř IX. nadal v roce 1231 univerzitu velkým papežským privilegiem, které dokončilo její organizaci.⁶⁸ Byl to týž papež, který v roce 1233 přenesl úřad inkvizice na dominikány.⁶⁹ Církvi, která za velkého Inocence III. (1198–1216) dospěla na vrchol své moci, se inkvizice jevila jako vhodná obrana proti kacířským hnutím 12. století. Právem však mohla vidět nebezpečí i v laické, starověkem silně oplodněné kultuře nastupujícího 12. století, a proto musela vzdělání podržet své kontrole. Zavedení inkvizice a prosazení papežského dozoru nad univerzitami tak spolu vnitřně souvisí. Ve 12. století se započalo pronikání „nového“ Aristotela, tj. Aristotelovy přírodní vědy, metafyziky, etiky a politiky. Tyto mohutné porce textů a myšlenek byly Západu zprostředkovány překlady z arabštiny a z řečtiny, vznikajícími téměř zároveň ve Španělsku a na Sicílii. Arabský text vycházel ze syrské verze řeckého textu. Židovští a arabští učenci a komentátoři se stali nepostradatelnými. Největším arabským aristotelikem byl Averroes (1126–1198). Averroismus a jemu příbuzná učení byly s církevním dogmatem neslučitelné. Z papežova podnětu bylo proto roku 1215 veřejně i soukromé studium „nového“ Aristotela zakázáno. Zákaz byl překračován a v roce 1228 došlo k jeho obnovení – bez úspěchu. Avšak dominikáni do této situace vnesli rozhodný obrat. Zocelení bojem s bludnými doktrínami, vyškoleni v disputacích, vzali si za úkol hledat smír mezi pravdami víry a filosofii, jejíž velikost museli uznat. Tak se zrodil obrovský vědecký výkon Alberta Velikého. K jeho odkazu se pak přihlásil jeho žák, větší samotného mistra, Tomáš Akvinský. Tomáš studoval a dlouhá léta přednášel v Paříži. Díky dominikánům byl nebezpečný Aristoteles na pařížské univerzitě očištěn, rehabilitován, autorizován. Více než to: jeho učení bylo zabudováno do křesťanské filosofie a teologie, a v této podobě si uchovalo svou autoritu.⁷⁰ Tento proces se neobešel bez třecích ploch. Pařížská univerzita sváděla v letech

DENIFLE, *Die Universitäten des Mittelalters*, 1885 (vyšel jen 1. díl); TÝŽ, *Chartularium Universitatis Parisiensis* (4 sv., 1889–1897). Dále výše uvedené dílo GILSONOVA, 390nn. L. HALPHEN, *A travers l'histoire du moyen âge*, 1950; zde s. 286nn., *Les origines de l'Université de Paris*.

⁶⁸ Dnešní jméno pařížské univerzity – Sorbonna – se původně vztahovalo ke studentské koleji (*collegium*), kterou založil roku 1250 Robert de Sorbon. Od 14. století byla tato kolej sídlem teologické fakulty. Teprve počátkem 19. století bylo toto jméno přeneseno na celou univerzitu.

⁶⁹ Bližší údaje o jejím předchozím vývoji a následném působení viz u KARLA HAMPEHO, *Das Hochmittelalter*, 1932, 282.

⁷⁰ STOV. F. VAN STEENBERGHEM, *Aristote en Occident. Les origines de l'aristotélisme parisien*, 1946.

1252–1257 tuhé boje s žebrovými rády a se svrchovaným papežským dohledem, v tomto zápase však podlehla. Františkáni a dominikáni nebyli ve svých filosofických učeních jednotni. Augustinismus se postavil tomismu na odpor a docílil toho, že jej roku 1277 pařížský biskup Etienne Tempier zakázal. Pozice nevyklidil ani „křesťanský averroismus“, jehož nejvýznamnějším zástupcem byl Dantem velebený Siger z Brabantu.

Francie byla sice již na sklonku 11. a po celé 12. století vzdělávacím centrem latinského Západu, ale teprve ve 13. století dosáhla tato duchovní hegemonie svého vrcholu díky pařížské univerzitě. Papežská politika z ní vytvořila nástroj církve. *Sacerdotium* ovládlo *studium*. Toto studium se ovšem soustřeďovalo na filosofii a teologii. V důsledku toho byla jazyková a literární studia na univerzitě odsunuta do pozadí, ba omezena na nezbytné minimum. Šlo o to získat na jejich úkor ve studijním programu místo pro aristotelismem nově oplodněnou filosofii a pro znovuobjevenou přírodní vědu. Z gramatiky se stala „logika jazyka“⁷¹ (*grammatica speculativa*). V Paříži žijící Angličan Iohannes de Garlandia,⁷² stoupenec starší, literární orientace, si ve svém *Morale Scolarium* (1241) stěžuje na zanedbávání autorů. Stejně smýšlí i francouzský básník Henri d'Andeli, když ve své *Bataille des set arts* vede pod korouhví gramatiky do bitevného pole autority (Homéra, Claudiana, Prisciana, Persia, Donata a mnoho dalších) proti logice a jejím bojovníkům (v jejich řadách je Plátón s Aristotelem).⁷³ Přes tyto nářky zůstalo nicméně studium autorů i ve 13. století živé.⁷⁴ Střediskem humanistických studií byla ve 12. století škola v Chartres, kde se pěstoval platonismus. Angličané zde byli stejně doma jako Francouzi. Jan ze Salisbury zemřel jako chartreský biskup. V anglickém školství 13. století splynula chartreská tradice s arabskou přírodovědou a augustinovskými zabarvenou „metafyzikou světla“. Toto ovzduší převládá na univerzitě v Oxfordu, jejíž rozkvět se datuje od roku 1200. Svrchovaný dohled papeže tu byl jen nominální. Univerzita se spravovala sama prostřednictvím svého kancléře. Velcí oxfordští myslitelé 13. století, Robert Grosseteste a Roger Bacon, jdou vlastní cestou a potírají pařížskou scholastiku. Filologickým studiím je v Oxfordu připisována velká důležitost.⁷⁵

Ale *artes*, v nich: ještě Theodoricus z Chartres spatřoval sumu filoso-

⁷¹ M. GRABMANN, *Mitte alterliches Geistesleben*, 1926, I, 104–146. GRABMANN připomíná, že na „logiku jazyka“ mohli navázat HUSSERL a HEIDEGGER. – TÝŽ, *Thomas von Erfurt und die Sprachlogik des mittelalterlichen Aristotelismus*, Staatsbibliothek München 1943.

⁷² L. J. PAETOW, *The Morale Scolarium of John of Garlande*, Berkeley, University of California Press, 1927.

⁷³ L. J. PAETOW, *The Battle of the Seven Arts*, Berkeley, University of California Press, 1914. – NORDEN, 728.

⁷⁴ E. K. RAND in: *Speculum* 4, 1929, 249–269.

⁷⁵ Pozdněantičtí gramatikové se omezovali na předávání pravidel, aniž je zdůvodňovali – ve 13. století se však požaduje právě toto. Citáty z klasiků užívali jako příklady. Nová filozofická gramatika se bez nich obešla, neboť usilovala o logický – a tedy na autoritách nezávislý – systém. To je jeden z hlavních důvodů ústupu klasických studií ve 13. století.

fie, se nyní musely zříci takových nároků. Jejich rámec se stal příliš úzkým pro rozšířené pole profánních věd. Věta Tomáše Akvinského *septem artes liberales non sufficienter dividunt philosophiam teoricam*⁷⁶ [sedm svobodných umění nevymezuje dostatečně spekulativní filosofii] ohlašuje novou éru. Označuje závěr obrovité proměny vědeckého myšlení, k níž došlo ve Francii mezi roky 1150 a 1250.

A Německo? Jeho vzdělanost získala v 10. a na počátku 11. století díky časnému politickému uspořádání náskok před západní a jižní Evropou. Ale pak jej zase ztratila. Ve vývoji Německa se nyní projevují „důsledky skutečnosti, že tato říše byla ze všech zemí Karla Velikého pokřesťanštěna nejpozději a jeho kulturními snahami byla dotčena pouze v ojedinělých střediscích církevní kultury“.⁷⁷ Ve 12., 13. a 14. století se musí němečtí studenti vzdělávat v Paříži, v Boloni nebo v Padově. Jedinou univerzitou založenou za štaufské éry je univerzita v Neapoli (1224), určená výhradně pro poddané sicilské koruny. Volný pohyb učitelů a žáků zde byl zakázán. První univerzitou na území říše byla Praha (1348). Za ní následovala Vídeň (1365), Heidelberg (1386), Kolín (1388), Erfurt (1389), Lipsko (1409) atd. Ani jediná z těchto univerzit nemohla dohnat náskok Francie, Anglie, Itálie. Německo zůstalo zkrátka a dobře stranou velkých duchovních hnutí 12. a 13. století. Podílelo se jen maličko na renesanci dvanáctého století a na proměně vědy ve století třináctém. To mělo své důvody – a své důsledky. Německé univerzity vděčí za svůj rozkvět teprve reformaci.⁷⁸

§ 7. SENTENCE A EXEMPLA

Co hledá středověk v autorech? Na odpovědi na tuto otázku je závislé vše, co bude následovat.

Auctores jsou po celý středověk, ale ještě i v 16. století, vědeckými autoritami. Věda v moderním slova smyslu dosud neexistuje. Medicina se vyučuje podle Galena, světové dějiny podle Orosia. Jeden příklad za mnohé. V humanistickém studijním programu, jež Rabelais vložil do svého románu, aby podrobil kritice pozdněstředověkou výchovu, se dbá na to, aby jediná denní hodina neprošla bez poučení. Když Pantagruel pojedl, probírají se vlastnosti všech potravin, a to s oporou v citátech z Plinia, Athenaea,⁷⁹ Dioscurida, Iulia Polluka, Porfyria, Oppiana, Polybia, Heliodora, Aristotela „a dalších“. Na procházce jsou studovány rostliny podle Theo-

⁷⁶ M. GRABMANN, *Mittelalterliches Geistesleben*, 1936, II, 190. „Je však pravda,“ dodává GRABMANN, „že ještě jeden z žáků Tomáše Akvinského, fra Remigio de' Girolami OP, Dantův učitel, napsal *divisio scientiae* [systém věd] ve staré, původní formě trivía a quadrivia.“

⁷⁷ GERHARD RITTER, *Die Heidelberger Universität*, 1936, I, 11n.

⁷⁸ HERBERT SCHÖFFLER, *Die Reformation*, 1936.

⁷⁹ Goethe, *Tagebücher*, 13. září 1797: „začal číst Athenaea“. 1827 čte Goethe s Meyerem vylíčení slavnostního průvodu Ptolemaia Filometora (Athenaeus V, 34). Odtud pochází žena na slonu v karnevalové scéně ve *Faustu II* (v. 5393nn.).

frasta, Marina, Nikandra, Macra. K odpočinku všichni usedají na louku a recitují si verše z Vergiliových *Georgik*, z Hesioda a z Polizianova *Rustika*. *Auctores* však nejsou jen prameny poznání, ale též pokladnicí životní a praktické moudrosti. V antických básnicích bylo možno nalézt stovky a tisíce veršů, které vyjadřovaly tím nejstručnějším způsobem nějakou psychologickou zkušenost nebo nějaké životní pravidlo. Aristoteles pojednal o takových „průpovědích“ (*gnomai*) ve své *Rétorice* (II, 21). Quintilianus jim říkal *sententiae* (vlastně: „soudy“), neboť se podobaly výročkům veřejných shromáždění (VIII, 5, 3). Jsou to „verše k zapamatování“. Jsou memorovány; jsou sbírány; jsou sestavovány podle abecedy, aby byly v případě potřeby po ruce. Vyvinuly se z toho filologické společenské hry, jež byly oblíbeným doplňkem hostin již ve staré Heladě. Zábavná kompilace sofistů Athenaea *Deipnosofistai* (Hostina učenců, napsáno kolem roku 220 po Kr.) o tom říká:⁸⁰ „Klearchos ze Soloi, muž z Aristotelovy školy, ještě pamatuje, jak si při tom počínali naši předkové. Někdo řekl nějaký verš a druhý na něj musel navázat. Někdo zarecitoval průpověď a druhý na ni musel odpovědět stejnou myšlenkou, vyjádřenou jiným básníkem. Požadovaly se verše o určitém počtu slabik, nebo se museli vyjmenovávat velitelé Řeků a Trojanů, nebo se napřeskáčku uváděly názvy asijských a evropských měst začínajících na stejné písmeno. Člověk musel nosit v hlavě Homérovy verše, které buďto začínaly a končily na stejné písmeno, anebo jejich první a poslední slabika dávaly dohromady nějaké jméno nebo nástroj nebo jídlo. Vítěz obdržel věnec, ale kdo se zmylil, tomu nalili krapet solného láku do vína a musel to naráz vypít.“

Ve středověku odpadají jak hostina a věnec, tak víno a znalost Homéra. Zůstává třída latinské školy a morální využití básníků. Ovidius je chválen, protože je *sententiarum floribus repletus*⁸¹ [překypuje skvělými *sententiae*]. Jeho případ dokládá, že i lehkovážní básníci udílejí naučení, jež moralisté odměňují potleskem. Můžeme z něho citovat:

Intrat amor mentes usu, dediscitur usu (Remedia, 503).

„Láska se rodí ze zvyku, zvyk ji také zapuzuje.“

Lis est cum firma magna pudicitiae (Heroides I, 290).

„Mezi krásou a cudností panuje velký svár.“

Res est solliciti plena timoris amor (Heroides I, 12).

„Láska je plná neklidné úzkosti.“

Nitimur in vetitum semper cupimusque negata (Amores III, 4, 87).

„Stále dychtíme po zakázaném a toužíme po tom, co se nám odpírá.“

⁸⁰ X 457 podle shrnutí L. SCHADEWALDTA, *Legende von Homer, dem fahrenden Sänger*, 1943, 66.

⁸¹ Hugo z Trimbergtu, *Registrum*, vyd. LANGOSCH, v. 125; tamtéž, v. 612, chválí u Maximiana *multi notabilis versus* [mnohé zapamatováníhodné verše]. *Sententiae* se říká také *proverbia* (v. 47, 614, 705).

Horatius (*Epistulae* I, 16, 52):

Oderunt peccare boni virtutis amore.

„Dobrym se protiví hřích z lásky ke ctnosti.“

Mohli bychom pokračovat donekonečna. Středověk se nikterak neomezil. Dochovaly se nám rozmanité abecedně seřazené sbírky sentencí, v nichž je antický a středověký odkaz házen do jednoho pytle. *Rčení a průpovědi latinského středověku*⁸² (přes 2500 čísel) JAKOBA WERNERA s nimi seznámily moderního čtenáře. Těchto sbírek bylo zapotřebí, aby byl člověk řádně vyzbrojen ku obveselení ducha a rozumu. Neboť také středověcí magistři a filologové německé reformace nacházeli zalíbení ve starořeckých hrátkách. Melanchton používal při výuce *versificatio secundum alphabetum* [veršování podle abecedy]. Každý žák musel zarecitovat jeden gnómičský verš, přičemž první verš musel začínat na A, druhý na B. Luther s Melanchtonem se bavili tímto cvičením na jedné cestě do Lipska roku 1539.⁸³ Není to překvapivé: teologie a filologie tvořily páteř učeného protestantského Německa až do konce 18. století. Ještě v románech Jeana Paula je nalézáme vtěleny do četných postav, například do onoho rektora Fälbela, který při nástupu na školní výlet doloží v latinském velikonočním programu, že „již ti nejstarší národové a lidé, zvláště pak patriarchové a klasičtí autoři, se vypravovali na cesty“. Toto německo-protestantské spojení teologie a filologie je předstupněm a propedeutikou moderních duchovních věd, jež se v Německu rozvíjejí po roce 1800. Friedrich August Wolf (1759–1824) zveřejnil roku 1807 své proslulé pojednání *Nárys vědy o starověku* a antikvoval v něm nepřilíš jasný pojem *humaniora*, která byla dosud vnímána jako pomocný obor teologických studií.

Kromě sentencí sloužily středověku k mravnímu povzbuzení také modelové příklady lidských ctností a slabostí (*exempla*), jež nalézal u antických autorů. *Exemplum* (*paradeigma*) je termín antické rétoriky, známý od Aristotelových dob, a znamená „vložený příběh, uvedený jako doklad“. K tomu později přistoupila (zhruba od roku 100 př. Kr.) nová forma rétorického *exempla*, posléze velmi významná: „příkladná postava“ (*ei on, imago*), to jest „ztělesnění jedné vlastnosti v jedné osobě“; *Cato ille virtu. um viva imago*⁸⁴

⁸² *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters*, Heidelberg 1912 (*Sammlung mittellateinischer Texte*, vyd. ALFONS HILKA, č. 3).

⁸³ O. CLEMEN in: *ZfKG*, 1940, 422n. – Melanchtonův žák MORITZ HELING (*ADB* 11, 690) vydal roku 1590 *Libellus versificatorius ex graecis et latinis scriptoribus collectus et secundum alphabeti seriem in locos communes digestus*. – V Anglii se této hře říkalo *to cap verses* (FIELDING, *Joseph Andrews*, II, kap. 11).

⁸⁴ F. DORNSEIFF in: *Vorträge der Bibliothek Warburg*, 1924–1925: Leipzig 1927, 218. – HILDEGARD KORNHARDT (*Exemplum. Eine bedeutungsgeschichtliche Studie*, dis., Göttingen 1936, 14): „Jde zde o stručnou zprávu o činech a výkonech, zvláštních výroch, v nichž zvláště patrně vystupuje nějaká vlastnost nebo určitý charakterový rys ... Označení *exemplum* se vztahuje jak k činům samotným, tak ke zprávě o nich.“ – Středověký názor formuluje IOHANNES DE GARLANDIA: *exemplum est dictum vel factum alicuius autentice persone dignum imitatione* [exemplum je výrok nebo skutek nějaké skutečné osoby, jenž je hoden napodobení] (*RF* 13, 1902, 888).

[Slavný Cato, živý obraz ctností]. Cicero (*De oratore* I, § 18) a Quintilianus (XII, 4) řečníkovi důtklivě připomínají, že musí ovládat příklady z historie, ale také z mytologie a hrdinských pověstí. Pro potřeby rétorických škol sepsal za Tiberia Valerius Maximus svou *Sbírku pamětihodných skutků a výroků* (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*), již zpracoval metricky Radulfus Tortarius (1063–po 1108). Důvěrná znalost nejdůležitějších příkladných postav je ve středověku standardní rekvizitou učené poezie. Stabilní kánon postav nalezneme v platonizujícím básnictví 12. století. Objevují se zde jako archetypy, jež božská moudrost prozřetelně včlenila do chodu dějin.

Stává se nicméně, že na příkladné postavy jsou povýšeny i osoby, které nenáleží ke staršímu repertoáru. Plutarchos vypráví ve svých *Paralelních životopisech* (sepsaných v letech 105–115), jak Caesar, ohrožovaný v Epeiru stoepenci Pompeiovými, pojal hazardně odvážný plán přeplavit se na malém člunu zpět do Brundisia a přivést odtud posily. Náhle vypukne bouře, lodník chce obrátit, Caesar však vystrašenému muži zadrží ruku: „Odvahu, přáteli, ničeho se neboj. Převážíš Caesara a s ním i jeho štěstí!“ Tuto historiku vylíčil už Lucanus v jedné z nejvelkolepějších epizod svého eposu (V, 505–677). Roli lodníka přidělil postavě plavce Amycly, v jehož nuzné chýši vládne klid a mír, zatímco kolem zuřf občanská válka a pán Říma se musí chvět o své vítězství. Lucanus, „zprostředkovatel antického patosu“, „až do katastrofálního úpadku vzdělanosti v 19. století hojně čtený a velmi vlivný reprezentant římské poezie, nyní již po několik generací – alespoň v Německu – zcela zatlačený do stínu“, ⁸⁵ vytvořil v Amyclovi příkladnou postavu spokojené chudoby, která nepatřila do klasického kánonu. Pro její patetický náboj si ji však velmi oblíbilo básnictví 12. století.⁸⁶ U Danta připomíná Amyclu jako příklad ctnostné chudoby Tomáš Akvinský ve své chvalořeči na Františka z Assisi, a ještě Petrarca ho zmiňuje ve své 8. ekloge. Jak však ukazují příklady z latinského básnictví 12. století, nelze z Danta ani Petrarky usuzovat na žádný „amyclovský kult rané renesance“, jak tomu chtěl KONRAD BURDACH.⁸⁷ Darovali bychom takto rané renesanci trofej, která náleží latinskému středověku. Spíše je tomu tak, že Dante převzal rétorické příkladné postavy 12. století a systematickou uměleckou vůli rozvinul jejich užití. Přemístil přece i Trojana Riphaea do

⁸⁵ EDUARD FRAENKEL, *Lucan als Mittler des antiken Pathos* (*Vorträge der Bibliothek Warburg*, 1924–1925, Leipzig 1927, 229nn.).

⁸⁶ Abélard: *Securus quia pauper erat vivebat Amyclas* [Amyclas žil v bezpečí, protože byl chudý] (*Notices et extraits* 54, II, s. 168, 5); *Architrenius* (SP1, 340): *Julius orbem / sorbuit et somnum vacui laudavit Amyclae* [Caesar pohltil svět a chválil spánek bezstarostného Amycly]. – Matthaues z Vendôme se v jedné dedikační básni označuje za *vester Amyclas* [vás Amyclas] (PL, 205, 954B). Někteří písaři to nepochopili a psali *amiclus* nebo *amicus* [přítel]; objevilo se to i v MANITIOVÉ (III, 739) textu. – V *Metamorphosis Goliae* 211 je třeba číst *Amyclae*. – A. Neckam, *De laudibus divinae sapientiae*, vyd. WRIGHT, 360, 163. – Anonymus, in: *Stud. med.*, 1936, 109, 15.

⁸⁷ *Kommentar zu Ackermann*, 274; *Der Dichter des Ackermann*, 294.

Jovova nebe (*Ráj* 20, 68). Tato postava vděčí za svou existenci Vergiliově fantazii (*Aeneis* II, 426nn.) a za své přijetí do *Ráje* vděčí zase Dantově úctě k Vergiliově. Avšak pouze u Danta se Rhiphaeus stává pro svou spravedlnost, dosvědčenou Vergiliem, obrazem ctnosti – *imago virtutis*.⁸⁸

⁸⁸ Ve středověku může být *exemplum* i každé vyprávění, „jež slouží znázornění nějakého teologického učení“ (KLAPPER in: MERKER-STAMMLER, *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte* I, 332). Z takových vyprávění se vyvinuly lidové, často žertovné „kazatelské zkazky“, proti nimž brojí Dante (*Ráj* 29, 94nn.). – J. TH. WELTER, *L'Exemplum dans la littérature... du moyen âge*, dis., Paris 1927.

- § 1. Hodnocení rétoriky, s. 73
- § 2. Rétorika ve starověku, s. 75
- § 3. Systém antické rétoriky, s. 80
- § 4. Římská pozdní antika, s. 83
- § 5. Jeroným, s. 84
- § 6. Augustin, s. 85
- § 7. Cassiodorus a Isidor, s. 86
- § 8. Ars dictaminis, s. 87
- § 9. Wibald z Corvey a Jan ze Salisbury, s. 88
- § 10. Rétorika, malířství, hudba, s. 89

KAPITOLA 4

Rétorika

§ 1. HODNOCENÍ RÉTORIKY

Rétorika je druhé ze sedmi svobodných umění. Do světa středověké vzdělanosti nás zavádí hlouběji než gramatika. Naši vzdělanosti se odcizila. Už dávno nefiguruje ve školních programech jako samostatný předmět. Německému gymnazistovi 19. století se dostávalo skrovných drobtů rétorických znalostí, když byl instruován, jak se píše německá kompozice. Měl nejprve vypracovat „dispozici“, která sestávala z úvodu, stati a závěru. Úvod musel obsahovat nějakou všeobecnou myšlenku. Za živý svět pak nesměl přejít rovnou k tématu, nýbrž musel najít vhodný „přechod“. Tyto přechody byly kamenem úrazu. Už La Bruyère byl Boileauem vyplácněn, že si nedal *le travail des transitions* [práci s přechody] – *qui sont ce qu'il y a de plus difficile dans les ouvrages d'esprit* [jež jsou ve výtvorech ducha tou největší obtíž]. Boileau o tom musel něco vědět: jeho „přechody“ prosluly svou těžkopádností. Gymnazista narazil na rétoriku ještě jednou, když měl vykládat latinské básničky (ale také Schillera): v tomto případě musel umět poznat metafory, metonymie, hyperboly a spoustu dalších věcí.

V našem vzdělanostním světě nemá rétorika žádné místo. Jak se zdá, Němci vůči ní mají dokonce vrozenou nedůvěru.¹ Goethe vyjádřil tento postoj Faustovými slovy k Wagnerovi:

¹ Kant prohlašuje v *Kritice soudnosti* (*Kritik der Urteilskraft*, vyd. KARL VORLÄNDER, *Philosophische Bibliothek* 39, 1902³, 194): *Ich muss gestehen, dass ein schönes Gedicht mir immer ein reines Vergnügen gemacht hat, anstatt dass die Lesung der besten Rede eines römischen Volks- oder jetzigen Parlaments- oder Kanzelredners jederzeit mit dem unangenehmen Gefühl der Missbilligung einer hinterlistigen Kunst vermengt war, welche die Menschen als Maschinen in wichtigen Dingen zu einem Urtheile zu bewegen versteht, das im ruhigen Nachdenken alles Gewicht bei ihnen verlieren muss. Beredtheit und Wohlredenheit (zusammen Rhetorik) gehören zur schönen Kunst; aber Rednerkunst (ars oratoria) ist, als Kunst sich der Schwächen der Menschen zu seinen Absichten zu bedienen (diese mögen immer so gut gemeint oder wirklich gut sein, als sie wollen), gar keiner Achtung würdig. Auch erhob sie sich nur, sowohl in Athen als in Rom, zur höchsten Stufe zu einer Zeit, da der Staat seinem Verderben zueilte und wahre patriotische Denkungsart erloschen war. [Mu-*